

KIS-524 – Keal ar c'hreud e preder Merleau-Ponty

(GE – 24 01 97)

Maurice MERLEAU-PONTY, marvet trumm e 1961 da 53 bloaz, a ouestlas e vloavezhioù diwezhañ d'un damant bezant en e brederouriezh adalek an derou : quid eus hon c'heñver ouzh ar bed ? Kreizet emañ e levr dalif, *Le visible et l'invisible*¹, war dodennoù a oa o tistreñ ingal en e skridoù kent : “ ar boud ragergorel ”, “ an diwel ” ha, keal kentradet gantañ, “ ar c'hreud ”².

Tu bennak e lavar MERLEAU-PONTY e c'hoarvez dezev un aozer da gentañ penn eus e *stil* dezevout. O vont diouzh hevelep meno, e-lec'h reiñ un alberz eus e brederouriezh e klaskin mont dezhi o treiñ un nebeut pajennoù eus *Le visible et l'invisible* — sankañ er goadeg kentoc'h eget nijal dreisti. An destenn a dennan eus ar chabistr “ L'entrelacs — le chiasme ” (*Ar c'henwe — ar gweltre*) en ur lakaat, pourchas na vo ket diezhomm, an destenn c'hallek dindan an droidigezh vrezhonek.

Amañ e tiraerzer ar poent skoempañ, eleze an ere etre ar c'hreud hag an derc'h, etre an hewel hag ar c'hebradur diabarzh erzerc'het ha kuzhet gantañ. Den n'eo aet pelloc'h eget Proust evit savelañ keñverioù an hewel hag an diwel, evit deskrivañ un derc'h nad

---

On touche ici au point le plus difficile, c'est-à-dire au lien de la chair et de l'idée, du visible et de l'armature intérieure qu'il manifeste et qu'il cache. Personne n'a été plus loin que Proust dans la fixation des rapports du visible et de l'invisible, dans la description d'une idée qui n'est pas le

---

¹ Titl dibabet gantañ ha bet dalc'het war dastumad an dornskridoù a zeuas e goulou gant Gallimard e 1964, anezho lodenn gentañ ha notennoù labour ul levr war ar stern abaoe daou vloaz.

² “ L'être préobjectif ”, “ l'invisible ”, “ la chair ”.

eo ket ar c'hontrol d'an haezel, a zo an doubleür hag an donder anezhañ. Rak ar pezh a lavar eus derc'hoù ar sonerezh a lavar ivez eus holl voundoù ar c'hultur, evel La Princesse de Clèves hag evel René, ivez eus anien ar serc'h lakaet gant « ar bozenn vihan » n'eo ket hepken erouez da Swann, hogen kennaouadus d'an holl re he selaou, zoken mard eo hep rat dezho ha, da c'houde, ma ne ouzont ket he daznaout er serc'h int test hep mui dezhañ — e lavarout a ra dre vras eus kalz kealioù all a zo, evel ar sonerezh e unan, « hep kevatalioù », « keal ar goulou, ar son, ar bos, ar bliz, anezho pinvidigezhioù en hon piaou o liesseurtaat hag o kinklañ hon domani diabarzh ». Al lennegezh, ar sonerezh, an angerzhioù, met ivez kantouezadur ar bed hewel zo kement ha skiant Lavoisier hag Ampère ergerzherezh un diwel ha, kenkoulz ha hi, diouelierezh un hollved a zerc'hoù. Hepken, an diwel-se, an derc'hoù-se n'int ket evel o re distagadus diouzh an haezennoù na savadus en un eil soliadelezh. An derc'h sonerezhel, an derc'h lennegezh, daelerezh ar serc'h hag ivez kenvelloù ar goulou, modoù diskelañ ar son hag ar stok a gomz ouzhimp, dezho o c'hemez, o c'hevanlen, o askerc'hoù,

---

contraire du sensible, qui en est la doublure et la profondeur. Car ce qu'il dit des idées musicales, il le dit de tous les êtres de culture, comme *La Princesse de Clèves* et comme *René*, et aussi de l'essence de l'amour que « la petite phrase » non seulement rend présente à Swann, mais communicable à tous ceux qui l'écoutent, même si c'est à leur insu et si ensuite ils ne savent pas la reconnaître dans les amours dont ils ne sont que témoins — il le dit en général de beaucoup d'autres notions qui sont, comme la musique elle-même, « sans équivalents », « les notions de la lumière, du son, du relief, de la volupté physique, qui sont les riches possessions dont se diversifie et se pare notre domaine intérieur. » [*Du côté de chez Swann*, II, p. 190]. La littérature, la musique, les passions, mais aussi l'expérience du monde visible, sont non moins que la science de Lavoisier et d'Ampère l'exploration d'un invisible et, aussi bien qu'elle, dévoilement d'un univers d'idées [id., p. 192]. Simplement, cet invisible-là, ces idées-là, ne se laissent pas comme les leurs détacher des apparences sensibles, et ériger en seconde positivité. L'idée musicale, l'idée littéraire, la dialectique de l'amour, et aussi les articulations de la lumière, les modes d'exhibition du son et du toucher nous parlent, ont leur logique, leur cohérence, leurs recouvrements, leurs concordances, et,

o c'henglotoù hag amañ ivez ez eo an arvanoù dic'hizadur « nerzhoù » ha « saveleñoù » dianav. Hepken, evel pa vije dezho da vod bezañ ar rin ma emaint ha ma'z int tennet anezhañ gant an eztaol lennegel ; hevelep gwirionezioù n'int ket kuzhet hepken evel ur werc'helezh alvezel n'hon eus ket gouezet dizoleiñ, un diwel dre zevoud a c'hallimp un deiz gwelout tal ouzh tal, a ve tud all lec'hiet gwell evit gwelout adal bremañ gant ma ve lamet ar skramm diwarnañ. Amañ, er c'hontrol, ne vez gwelout ebet hep skramm : an derc'hoù a reomp anv anezho ne vijent ket anav gwelloc'h dimp ma n'hor bije na korf na haezerezh, neuze eo e vijent andiraez ; ar « bozenn vihan », keal ar goulou, naket ur « mennoz eus ar meizerezh » ne vezont diviget gant o erzerc'hadoù, ne oufent, evel derc'hoù, bezañ roet estreget dre ur c'hantouezañ kreudel. N'eo ket hepken pa gawfemp eno an dro d'o dezevout ; bez' ez eo dre ma teu o beli, o boem antorradus, eus an dra-mañ end-eeun : emaint a-dreuzwel a-dreñv an haezel pe en e greiz. Bewech ma fell dimp mont war-eeun d'an derc'h, teurel hon dorn warnañ pe e c'hronnañ pe e welout diouel, e santomp ervat e skoomp hebiou, e pella an

---

ici aussi, les apparences sont le déguisement de « forces » et de « lois » inconnues. Simplement, c'est comme si le secret où elles sont et d'où l'expression littéraire les tire était leur propre mode d'existence ; ces vérités ne sont pas seulement cachées comme une réalité physique que l'on n'a pas su découvrir, invisible de fait que nous pourrions voir un jour face à face, que d'autres, mieux placés pourraient voir, dès maintenant, pourvu que l'écran qui le masque soit ôté. Ici, au contraire, il n'y a pas de vision sans écran : les idées dont nous parlons ne seraient pas mieux connues de nous si nous n'avions pas de corps et pas de sensibilité, c'est alors qu'elles nous seraient inaccessibles ; la « petite phrase », la notion de lumière, pas plus qu'une « idée de l'intelligence », ne sont épuisées par leurs manifestations, ne sauraient *comme idées* nous être données que dans une expérience charnelle. Ce n'est pas que nous y trouvions l'*occasion* de les penser ; c'est qu'elles tiennent leur autorité, leur puissance fascinante, indestructible, de ceci précisément qu'elles sont en transparence derrière le sensible ou en son cœur. Chaque fois que nous voulons y accéder immédiatement, ou mettre la main sur elle, ou la cerner, ou la voir sans voiles, nous sentons bien que la tentative est un contre-sens, qu'elle s'éloigne à mesure que nous approchons ; l'explicitation ne nous

derc'h bep ma nesaomp ; an ezplegañ ne ro ket dimp an derc'h e unan, met hepken un delv eildorn anezhañ, un deverad aesoc'h da verañ. Kaer zo da Swann gennañ ar « bozenn vihan » etre spis-verkoù an notadur muzikel, daveiñ d'ar forc'had strizh etre ar pemp notenn he ampar ha d'an distro hep ehan eus div anezho an « douster emdennek ha rividik » a ra he anien pe he ster : d'an ampoent ma tezev an arouezioù hag ar ster-se, n'eus mui eus ar « bozenn vihan » he unan, n'eus nemet « talvoudoù eeun, erlec'hiet evit aezamant e veizerezh ouzh an hennad kevrinus en doa merzhet ». E se ez eo diziouerus d'ar seurt derc'hoù bezañ « kafunet en amc'houlou », naouiñ « dindan un dic'hizadur ». Ganto omp asur ned eo ket goullo, ned eo ket « neant » « noz vras diergerzh ha digalonus hon ene » ; hogen hevelep hennadoù, domanioù, bedoù ouzh e ballennañ, ouzh e boblañ, a sant eñ o bezañ ennañ evel bezañ unan bennak en deñvalijenn, n'int deuet en e gerz nemet dre ma hent an hewel int manet stag outañ. Evel na dizher duder kuzh al laezh a gomze anezhañ Valéry nemet a-dreuz d'e wennifer, emañ derc'h ar goulou pe derc'h ar son o toublañ dre zindan ar gouleier hag ar sonioù, oc'h ober an tu all pe an donder anezho.

---

donne pas l'idée même, elle n'en est qu'une version seconde, un dérivé plus maniable. Swann peut bien serrer la « petite phrase » entre les repères de la notation musicale, rapporter au faible écart entre les cinq notes qui la composent et au rappel constant de deux d'entre elles la « douceur rétractée et frileuse » qui en fait l'essence ou le sens : au moment où il pense ces signes et ce sens, il n'a plus la « petite phrase » elle-même, il n'a que « de simples valeurs, substituées pour la commodité de son intelligence à la mystérieuse entité qu'il avait perçue » [id., p. 189]. Ainsi il est essentiel à ce genre d'idées d'être « voilées de ténèbres », de paraître « sous un déguisement ». Elles nous donnent l'assurance que la « grande nuit impénétrée et décourageante de notre âme » n'est pas vide, n'est pas « néant » ; mais ces entités, ces domaines, ces mondes, qui la tapissent, la peuplent, et dont elle sent la présence comme celle de quelqu'un dans le noir, elle ne les a acquis que par son commerce avec le visible auquel ils restent attachés. Comme la noirceur secrète du lait, dont Valéry a parlé, n'est accessible qu'à travers sa blancheur, l'idée de la lumière ou l'idée musicale doublent par en dessous les lumières et les sons, en sont l'autre côté ou la profondeur.

O guiadezh kreudel a lak erouez dimp pezh a ezvez e pep kreud ; ur roud lavig eo, treset dre hud dindan hon selloù, hep treser ebet, ur meni kleuz, ur meni diabarzh, ur meni ezvezañs, un nac'hadelezh nad eo ket netra pa vez dezvonnet rik d'ar pemp notenn-se ma ensav etrezo, d'ar familh-se a haezelion a anver gouleier. Ne welomp ket, ne glevomp ket an derc'hoù, zoken gant lagad ar spered pe gant an trede skouarn. Padal emaint aze a-dreñv ar sonioù pe etrezo, a-dreñv ar gouleier pe etrezo, daznavezadus diouzh o doare, arbennik bepred, unel bepred, da emgantañ a-dreñv dezho, « peurziforc'h an eil re diouzh ar re all, dizingal o zalvoud hag o ster ».

Gant ar gwelout kentañ, ar stekiñ kentañ, ar blizañ kentañ ez eus anlaeziñ, eleze n'eo ket soliañ un endalc'had, hogen digeriñ un ampar na c'hall mui serrañ, savelañ ul live ma vo diwarnañ dealfet pep buhezad all hiviziken. An derc'h eo an kez live, an kez ampar, nann enta un diwel dre zevoud evel un ergorenn kuzhet a-dreñv un all, nann ur peuziwele n'en dije tra d'ober gant an hewel, hogen an diwel eus ar bed-mañ, an hini a annez ennañ, en souten hag en

---

Leur texture charnelle nous présente l'absente de toute chair ; c'est un sillage qui se trace magiquement sous nos yeux, sans aucun traceur, un certain creux, un certain dedans, une certaine absence, une négativité qui n'est pas rien, étant limitée très précisément à ces cinq notes entre lesquelles elle s'institue, à cette famille de sensibles qu'on appelle des lumières. Nous ne voyons pas, n'entendons pas les idées, et pas même avec l'œil de l'esprit ou avec la troisième oreille : et pourtant elles sont là, derrière les sons ou entre eux, derrière les lumières ou entre elles, reconnaissables à leur manière toujours spéciale, toujours unique, de se retrancher derrière eux, « parfaitement distinctes les unes des autres, inégales entre elles de valeur et de signification » [ibid.].

Avec la première vision, le premier contact, le premier plaisir, il y a initiation, c'est-à-dire, non pas position d'un contenu, mais ouverture d'une dimension qui ne pourra plus être refermée, établissement d'un niveau par rapport auquel désormais toute autre expérience sera repérée. L'idée est ce niveau, cette dimension, non pas donc un invisible de fait, comme un objet caché derrière un autre, et non pas un invisible absolu, qui n'aurait rien à faire avec le visible, mais l'invisible *de* ce monde, celui

gra hewel, e vezusted diabarzh ha piaouel, ar Boud eus hevelep beziad. D'an ampoent ma lavarar « goulou », d'an ampoent ma tegouezh ar sonerion war ar « bozenn vihan » n'eus diouerenn ebet ennon ; pezh a vuhezan zo ken « kantalc'hek », ken « ezpleg » ha ma c'hallfe bezañ un devez soliadel, — kalz muioc'h zoken : un devez soliadel zo ar pezh ez eo, hogen dres ned eo nemet se hag er feur-se ned eo ket evit hon lenañ. Prim ez a larkoc'h ar spered dibilh. An derc'hoù sonerezhel pe haezel, dres pa'z int nac'hadelezh pe ezvezañs lec'hiennek, n'o fiaouomp ket, int hon piaou. N'eo mui ar benvegour a vez o kentodiñ pe oc'h eilodiñ ar sonatenn : santout a ra hag ar re all a sant emañ en arempred ar sonatenn, hi eo a gan a-dreuz dezhañ pe a c'harm ken trumm ma rank eñ « emstrinkañ war e wareg » d'he heuliañ. Hag ar punelloù-se digor er bed sonel ne reont erfin nemet unan a zo an derc'hoù kengoul enni. « Nepred ne c'hoarvezas ar prezeg a gen dibleg retvez, ne voe drezañ ken kantrat atersoù, ken anat ateboù. » Seurt guiadezh stank n'eus nemet ar boud diwel ha, koulz lavarout, gwan a oufe he diraez. Bez' ez eus un derc'helezh strizh e buhezadoù a zo buhezadoù ar

---

qui l'habite, le soutient et le rend visible, sa possibilité intérieure et propre, l'Être de cet étant. À l'instant où l'on dit « lumière », à l'instant où les musiciens arrivent à la « petite phrase », il n'y a nulle lacune en moi ; ce que je vis est aussi « consistant », aussi « explicite », que pourrait l'être une pensée positive, — beaucoup plus même : une pensée positive est ce qu'elle est, mais, précisément, n'est que cela, et dans cette mesure elle ne peut nous fixer. Déjà la volubilité de l'esprit le mène ailleurs. Les idées musicales ou sensibles, parce qu'elles sont négativité ou absence circonscrite, nous ne les possédons pas, elles nous possèdent. Ce n'est plus l'exécutant qui produit ou reproduit la sonate : il se sent, et les autres le sentent, au service de la sonate, c'est elle qui chante à travers lui, ou qui crie si brusquement qu'il doit « se précipiter sur son archet » pour la suivre. Et ces tourbillons ouverts dans le monde sonore n'en font enfin qu'un seul où les idées s'ajustent l'une à l'autre. « Jamais le langage parlé ne fut si inflexiblement nécessité, ne connut à ce point la pertinence des questions, l'évidence des réponses » [id. p. 192]. L'être invisible et, pour ainsi dire, faible est seul capable de cette texture serrée. Il y a une idéalité rigoureuse dans des expériences qui sont expériences

c'hreud : lankadoù ar sonatenn, an tammoù eus maez ar goulou zo peg an eil ouzh egile dre ur c'henstag hep meizad, a un rizh gant ar c'henstag etre parzhioù va c'horf pe etre va c'horf hag ar bed. Va c'horf, hag eñ zo tra, hag eñ zo derc'h ? Nag an eil nag egile, pa vez eñ molliad an traoù. Bez' hor bo enta da anaout un derc'helezh nad eo ket estren d'ar c'hreud, a ro dezhañ e ahelioù, e zonder, e amparoù.

Hogen ur wech e-barzh hevelep domani espar ne weler ket penaos e oufe bezañ anv da vont er-maez. Mard eus un enaouidigezh eus ar c'horf, mard emañ etrefuilhet ar gwelout hag ar c'horf, mard eo a-geflen doublet en he fezh koc'henn danav ar quale, gorre an hewel, gant ur mirad diwel —, a-benn ar fin mar bez, en hon c'hreud evel e kreud an traoù, an hewel reveziat, kantouezel, boudel o tiskelañ, dre ur meni asplegañ, emouinañ pe vourellañ, un hewelled, ur c'hallusted nad eo ket skeud ar reveziat, a zo ar bennaenn anezhañ, nad eo ket degasadenn biaoel un « devezout », a zo an amplegad anezhañ, ur stil damvenegus, goustavek evel pep stil met evel pep stil andrevezadus, anaralladus, un

---

de la chair : les moments de la sonate, les fragments du champ lumineux, adhèrent l'un à l'autre par une cohésion sans concept, qui est du même type que la cohésion des parties de mon corps, ou de celle de mon corps et du monde. Mon corps est-il chose, est-il idée ? Il n'est ni l'un ni l'autre, étant le mesurant des choses. Nous aurons donc à reconnaître une idéalité qui n'est pas étrangère à la chair, qui lui donne ses axes, sa profondeur, ses dimensions.

Or, une fois entré dans cet étrange domaine, on ne voit pas comment il pourrait être question d'en *sortir*. S'il y a une animation *du* corps, si la vision et le corps sont enchevêtrés l'un à l'autre, — si, corrélativement, la mince pellicule du *quale*, la surface du visible, est, sur toute son étendue, doublée d'une réserve invisible —, et si finalement, dans notre chair comme dans celle des choses, le visible actuel, empirique, ontique, par une sorte de repliement, d'invagination, ou de capitonnage, exhibe une visibilité, une possibilité qui n'est pas l'ombre de l'actuel, qui en est le principe, qui n'est pas l'apport propre d'une « pensée », qui en est la condition, un style allusif, elliptique, comme tout style, mais comme tout style inimitable, inaliénable, un horizon intérieur et un horizon extérieur,

dremmwel diabarzh hag un dremmwel diavaez, etrezo an hewel reveziat evel ur speurrenaouad da c'hortoz, hag int o tigeriñ hepken war hewelioù all dibenndermen, neuze, — an diforc'hiñ kentizhek ha daouelour etre hewel ha diwel, etre an astenned hag an devezout o vezañ gourzhodet, nann pa ve an astenned devezout pe an devezout astenned, met peogwir ez int reizh ha gin an eil d'egile, an eil a-dreñv egile da viken, — en argraf a dra sur emañ gouzout penaos ez emstal en tu all da se « mennoziou ar meizerezh », penaos eus an derc'helezh a zremmwel e tremener d'an derc'helezh « pur » ha dre be vurzhud pergen e vez ouzhpennet da hollegezh va c'horf hag ar bed un hollegezh krouet, ur c'hultur, un anaoudegezh oc'h eilsammañ hag o tereizhañ eben. Hogen e forzh pe zoare m'hor befe en diwezh d'he intent, e fuc'h endeo ouzh kenvelloù ar c'horf haezus, ouzh ribloù an traoù haezel ha, mar nevez ve, ez emsil dre forzhioù n'he deus ket arloezet, e treuzneuz dremmwelioù n'he deus ket digoret, ez amprest diouzh kevrin boniek ar c'healioù « hep kevatal » liz da Proust na renont e noz ar spered o buhez amc'houlou nemet dre ma'z int bet divinet e joentrou ar bed hewel.

---

entre lesquels le visible actuel est un cloisonnement provisoire, et qui, pourtant, n'ouvrent indéfiniment que sur d'autres visibles, alors, — la distinction immédiate et dualiste du visible et de l'invisible, celle de l'étendue et de la pensée étant récusées, non que l'étendue soit pensée ou la pensée étendue, mais parce qu'elles sont l'une pour l'autre l'envers et l'endroit, et à jamais l'une derrière l'autre, — certes, c'est une question de savoir comment s'instaurent par là-dessus les « idées de l'intelligence », comment de l'idéalité d'horizon on passe à l'idéalité « pure », et par quel miracle notamment à la généralité naturelle de mon corps et du monde vient s'ajouter une généralité créée, une culture, une connaissance qui reprend et rectifie la première. Mais de quelque façon que nous ayons finalement à la comprendre, elle fuse déjà aux articulations du corps esthésiologique, aux contours des choses sensibles, et, si neuve qu'elle soit, elle se glisse par des voies qu'elle n'a pas frayées, transfigure des horizons qu'elle n'a pas ouverts, elle emprunte au mystère fondamental de ces notions « sans équivalent », comme dit Proust, qui ne mènent dans la nuit de l'esprit leur vie ténébreuse que parce qu'elles ont été devinées aux jointures du monde visible. Il est trop

Re abred eo bremañ evit sklaeriañ seurt distremen diasav. Lavaromp hepken n'emañ ket an derc'helezh pur he unan hep kreud na salv diouzh al luniadoù dremmwel : diwarno e vev, daoust ma'z eus kel eus ur c'hreud all ha dremmwelioù all. Evel pa ve an hewelled a enaou ar bed haezel oc'h emdizhañ nann e-maez ar c'horf hogen e-barzh ur c'horf all skañvoc'h, treuzwelusoc'h, evel pa gemmfe kreud o lezel hini ar c'horf evit hini al lavar, ha frankizet dre se, n'eo ket dieubet, diouzh pep amlenad. Perak na zarbenn — ha se a ouie Proust ervat, e lavaret en deus a-du-rall — e c'hell al lavar koulz hag ar sonerezh souten dre e emgempennadur, pakañ en e vailhoù ur ster hag en en gra hep mank bewech ma'z eo lavar trec'hour, greant, gounidiat, bewech ma vez un dra bennak lavaret e ster kreñv ar ger ; evel ma'z eo an notadur muzikel ur fac simile goude taol, ur poltred goubarel eus an hennad sonerezhel, ez eo al lavar e kement ha reizhiad daveadurioù ezpleg etre arouezioù hag arganteulioù, etre sonioù ha sterioù, un disoc'h hag un aozad diwar al lavar gwezhius ma vez etre ster ha son an hevelep keñver hag etre ar « bozenn vihan » hag ar pemp notenn a gaver enni goude taol ? Kement-se ne dalvez ket e ve aner an notadur muzikel hag ar

---

tôt maintenant pour éclairer ce dépassement sur place. Disons seulement que l'idéalité pure n'est pas elle-même sans chair ni délivrée des structures d'horizon : elle en vit, quoiqu'il s'agisse d'une autre chair et d'autres horizons. C'est comme si la visibilité qui anime le monde sensible émigrerait, non pas hors du corps, mais dans un autre corps moins lourd, plus transparent, comme si elle changeait de chair, abandonnant celle du corps pour celle du langage, et affranchie par là, mais non délivrée, de toute condition. Pourquoi ne pas admettre, — et cela, Proust le savait bien, il l'a dit d'ailleurs —, que le langage, aussi bien que la musique, peut soutenir par son propre arrangement, capter dans ses propres mailles un sens, qu'il le fait sans exception chaque fois qu'il est langage conquérant, actif, créateur, chaque fois que quelque chose, au sens fort est dit ; que, comme la notation musicale est un *fac-similé* après coup, un portrait abstrait de l'entité musicale, le langage comme système de relations explicites entre signes et signifiés, sons et sens est un résultat et un produit du langage opérant où sens et son sont dans le même rapport que la « petite phrase » et les cinq notes qu'on y trouve après coup ? Ceci ne veut pas dire que la notation musicale et

c'hramadeg hag ar yezhoniezh ha « mennoziou ar meizerezh », — anezho derc'hoù perc'hennet, hegerz, entitlet —, pe evel ma lavare Leibniz e oufe an azen o vont rag-eeun d'an ebrann kement ha ni war berzhioù an eeunenn, met emañ gavaelet reizhiad an daveadurioù ergorel, an derc'hoù perc'hennet o unan evel e-barzh ur buhezañ hag ur merzhout eilvet a ra d'ar jedoniour mont rag-eeun d'an hennadoù n'en deus den gwelet c'hoazh, a ra d'al lavar ha d'an treol gwezhius korvoiñ un hewded eilvet ha d'an derc'hoù bezañ an tu all d'al lavar ha d'ar jediñ. Pa zezevan, ez enaouont va c'homz diabarzh, en he hentont evel ma pozit ar « bozenn vihan » ar biolinour hag e chomont en tu-hont d'ar gerioù evelti en tu-hont d'an notennoù, nann pa vent o skediñ dindan un heol all kuzh ouzhimp, met peogwir ez int ar meni forc'had-se, an diforc'hekaat nepred echu, an digeriñ bepred da adober etre arouez hag arouez, evel ma'z eo ar c'hreud, a lavaremp, ezvoulc'hadur ar gwelus e hewel hag an hewel e gwelus.

---

la grammaire et la linguistique et les « idées de l'intelligence », — qui sont des idées acquises, disponibles, honoraires —, soient inutiles, ou que, comme disait Leibniz, l'âne qui va droit au fourrage en sache autant que nous sur les propriétés de la ligne droite, mais que le système de relations objectives, les idées acquises sont eux-mêmes pris comme dans une vie et une perception secondes qui font que le mathématicien va droit aux entités que personne n'a encore vues, que le langage et l'algorithme *opérants* usent d'une visibilité seconde et que les idées sont l'autre côté du langage et du calcul. Quand je pense, elles animent ma parole intérieure, elles la hantent comme la « petite phrase » possède le violoniste, et restent au-delà des mots, comme elle au-delà des notes, non que sous un autre soleil, à nous caché, elles resplendissent, mais parce qu'elles sont ce certain écart, cette différenciation jamais achevée, cette ouverture toujours à refaire entre le signe et le signe, comme la chair, disions-nous, est la déhiscence du voyant en visible et du visible en voyant. (*Le visible et l'invisible*, pp. 195-201)

KREUD HA HEBANV

FREUD a ra “al leurenn all” eus an egor diemouez ma c'hoarvez hervezañ an darvoudoù a vo ar realezh an disoc'h anezho. HUSSERL a zigej er spered ur “maez all” anvet gantañ rannbarzh an emouezañ pur. Eus MERLEAU-PONTY e lavarfed e tiskoach un “donder all” na angorzh nag emouezañ na diemouez, na zoken ar me. Ober a ra gant ar ger “me” a dra sur hag alies, met bepred evel poent deraouiñ e brezeg — pa rank ar prezeg evel pep tra deraouiñ e poent pe boent — kuites d'e adsavlec'hiañ da c'houde ha mil bell diouzh eil lunegor FREUD ha ken pell all diouzh me trehontel KANT ha HUSSERL.

Ar “c'hreud”, termen o chom e-pad pell kevrinus d'al lenner, zo begel bolz oberenn MERLEAU-PONTY, n'eo ket hep abeg, rak “ar pezh a anvomp kreud, an tolz-se gantañ c'hwel en e ziabarzh, n'en deus anv e prederouriezh ebet.¹” Da zivrazañ, lavaromp e venn an aozer savlec'hiañ e holc'h dindan an troc'h dangor-ergor, me-bed, al lec'h m'emañ va emouezañ “soutenet, goustennet gant unded rakdassel ha ragergorel va c'horf.²” Dodenn bouezus all eo ar “c'horf” evel hent ha blein d'ar c'hreud e devez ar prederour. “Fetisted ar c'horf, pell a gevezañ ouzh hini ar bed, zo en eneb an araez nemetañ a'm eus da vont e kalon an traoù, oc'h emober bed hag ouzh o ober kreud.³” An devez ergorel a intent ur boutinder etrezon hag ar bed, an alvez : an hevelep atom, an hevelep saveleñoù a c'hoari en danvez a ra va c'horf hag an traoù. Ur boutinder all, disheñvel krenn, zo da ambredañ : hini ar c'hreud. “Ur wech c'hoazh, ar c'hreud a reomp kel anezhañ n'eo ket an danvez. Bez' ez eo punadur an hewel war ar c'horf gwelus, an hestok war ar c'horf stokus, testeniet a-zibar pa emwel, pa emstok ar c'horf en ur welout an traoù, en ur stekiñ outo¹.” C'hoarvezout a ra va c'horf hag an traoù eus an un “elfenn” erouez dezhi he unan. “Pelec'h lakaat ar

---

¹ “Ce que nous appelons chair, cette masse intérieurement travaillée, n'a de nom dans aucune philosophie” (*Le visible et l'invisible* [V.I.], p. 193).

² “soutenue, sous-tendue, par l'unité pré-réflexive et pré-objective de mon corps” (V.I., p. 186).

³ “L'épaisseur du corps, loin de rivaliser avec celle du monde, est au contraire le seul moyen que j'ai d'aller au cœur des choses, en me faisant monde et en les faisant chair” (V.I., p. 178).

¹ “Encore une fois, la chair dont nous parlons n'est pas la matière. Elle est l'enroulement du visible sur le corps voyant, du tangible sur le corps touchant, qui est attesté notamment quand le corps se voit, se touche en train de voir et de toucher les choses” (V.I., pp. 191-192).

vevenn etre bed ha korf, pa'z eo ar bed kreud ?² ” “ Ar c'hreud (hini ar bed pe va hini) ned eo ket deberzh, reustl, met gwiadezh o tistreiñ enni he unan hag o tereout outi he unan.³ ”

Pa sanker en un domani dianav e karer mont dre letodiñ diwar ar rouedad kealioù kennevin ma nod ar c'heal digunvez. Amañ n'emañ ket an dro : digunvez eo pep tra, ken ar c'healioù, ken ar rouedad a amparont. Goude gouzout e tiskenner dindan ar par ma forc'h ergor ha dangor, me ha nann-me ez emgaver en ur c'hontre hep poent reterañ, ma rekiz ar gerioù un durc'hadur nevez d'ar sell : ar c'horf n'eo ket korf ar vevedourion, ar c'hreud n'eo ket kreud an deologourion na hini ar glinikourion. Gourzhtroet, arlezadekaet ez emgav ar raganvioù hag adanv “ me ”, “ va ” pa na zaveont mui da benngarter pe ac'hoel da frankizenn ar boud. “ [...] Ar gwelour o vezañ luget er pezh a wel, ez emwel e unan c'hoazh : un narkisegezh voniek ez eus e pep gwelout ; [...] dre an un arbenn, ez eo ar gwelout embreget gantañ gouzañvet gantañ ivez a-berzh an traoù [...], evel m'o deus kalz livourion lavaret e santan e sell an traoù ouzhin [...], ez eo va oberiadezh an un ha gouzañvadezh, — henn eo ster eilvet ha donoc'h an narkisegezh : nann gwelout en diavaez, evel ma wel ar re all, ribloù ur c'horf ma anezer, met dreist-holl bezañ gwelet gantañ, revout ennañ, emdizhañ ennañ, bezañ hoalet, kaezhet, arallaet gant an tasmant e doare ma kenemateb gwelour ha hewel ha ma ne ouzer mui piv a wel ha piv zo gwelet. Hevelep Heweled, hevelep hollegezh an Haezel ennañ e unan, hevelep hebanv enganet Ac'hanon eo a anvemp kreud tuchant⁴. ” Un alberz ne roan ken eus pennañ kealioù ha dreist-holl eus *stil* devezout MERLEAU-PONTY : korf ha kreud, hewel ha diwel hag, emaomp o paouez gwelout, hebanv : evel an diwel d'an hewel ez eo an hebanv an tu all, an doubleür hag an donder d'ar me. Gant an alberz-mañ e tremenin, rak va amboaz eo tennañ hepken an evezh war ur brederouriezh a c'houlenn un hir a hent dezhi — n'eo

---

² “ Où mettre la limite du corps et du monde, puisque le monde est chair ? ” (V.I., p. 182.)

³ “ La chair (celle du monde ou la mienne) n'est pas contingence, chaos, mais texture qui revient en soi et convient à soi-même ” (V.I., p. 192).

⁴ “ [...] le voyant étant pris dans cela qu'il voit, c'est encore lui-même qu'il voit : il y a un narcissisme fondamental de toute vision ; [...] pour la même raison, la vision qu'il exerce, il la subit aussi de la part des choses [...], comme l'ont dit beaucoup de peintres, je me sens regardé par les choses, [...], mon activité est identiquement passivité, — ce qui est le sens second et plus profond du narcissisme : non pas voir dans le dehors, comme les autres le voient, le contour d'un corps qu'on habite, mais surtout être vu par lui, exister en lui, émigrer en lui, être séduit, capté, aliéné par le fantôme, de sorte que voyant et visible se réciproquent et qu'on ne sait plus qui voit et qui est vu. C'est cette Visibilité, cette généralité du Sensible en soi, cet anonymat inné de Moi-même que nous appelions chair tout à l'heure ” (V.I., p. 183).

ket peogwir e ve diaesoc'h eget unan all daoust ma ne gaver nemet ar c'hentañ kammedoù anezhi e levrioù dalif ar prederour gall, met pa ampleg ma ve disgraet en hon spered boazioù dezevout a sank o gwizioù ken pell hag ARISTOTELES.

KREUD HA YEZH

Ne fell ket din disoc'h koulskoude hep merkañ un nebeut nesañverioù etre hon yezhouriezh ha prederouriezh MERLEAU-PONTY. Adkemeromp skouer “ ar bozenn vihan ”. Pelec'h emañ ? En alvez n'eus anezhi nemet ul lerc'hiad froumennoù. Ennon emañ e rezh an “ *derc'h* ¹ *sonerezhel* ” : he buhezañ a ran, evidon, hep anaout ar sonerezh, hep bezañ gouest da zaznaout, da zeznaouiñ zoken, ar pemp notenn he ampar. Ma, hag er bed emañ, pe ennon ? Er c'hreud, a respont MERLEAU-PONTY, el lec'h ma kej *derc'h* sonerezhel ha *gwerc'h* alvezel — en dierouez, a lavarfemp ni, eleze el “ *lec'h* ”-se ac'hanomp ma emañ ar pezh a ouzomp, a ouzomp ober, ha pa emouezfemp outañ pe get. Ur poent all : a-raok ma voe kempennet ar pemp notenn gant ar sonaozour ne oa ket eus “ ar bozenn vihan ”. Nodet eo dioutañ, diouzh e greud — diouzh e zierouez, dre ur meni burzhud o c'hoarvezout n'eo ket hep rat dezhañ, padal hep devredad eus e berzh : evel Gwener o tiveuziñ, ar sonaozour oc'h emstrinkañ d'he heul ha hi o kanañ a-dreuz dezhañ. Ha ne vemp ket amañ war ar gwri a glaskas remziadoù meizourion etre korf hag ene, ergorenn ha dangorenn, alvez ha bred ha na oa ket da glask en daouadoù diskalfet-se, hogen en o diagiz, er par ma n'eo ket aet c'hoazh an unad e daouad ?

A gement-mañ hon eus bet tro da gomz meur a wech, gant termenoù all, e ser hon labour yezhourion. Ni oar ervat, pa savomp gerioù, e vez ouzhpenn argerzhioù aregel o c'hoari. Dija pa saver ur frazenn dre gomz pe dre skrid ne spir ket ar poellata d'ober meiz war bep dibab : evel “ ar bozenn vihan ” e tifluk ar bomm lavar hogos dioutañ e-unan hag ez eomp da heul. Pa saver ur ger, hemañ a emstumm evel ur greskenn eus hon boud hag er wellañ tro a ensamm ur boud emren, ken ne c'haller ket merkañ an ampoent ma paouez a vezañ parzh e boud e c'haner ha ma teraou bezañ boud diforc'h. Ar c'herienn “ boud e c'haner ” zo da spisaat : amoet e ve lakaat ez eo ar ger-mañ-ger un tamm eus boud an den-mañ-den ; evel ma n'eo ket ar sonatenn un

---

¹ An un termen, Br. *derc'h*, a roan da gevatal da *ΔΙεβα* PLATON, da Gl. *figure* e kemeradurioù 'zo (sl. KIS-466, La-10, pp. 231 hh.) ha da Gl. *idée* e ster levr diwezhañ MERLEAU-PONTY.

tamm eus ar sonour, n'emañ ket kromosomoù ar yezhour bezant er ger. Koulskoude, mar ankoua diouzhtu ar ger e gavell, ned a ket evit kelo d'ur boud soliadell emren. “ Fazi ar prederouriezhoù steroniel eo klozañ al lavar evel pa gomzje anezhañ e unan : ne vev nemet diwar an tav ; kement a daolomp d'ar re all zo eginet er vro vras mut n'hon c'huita ket.¹ ” Amañ e kemer keal an *hebanv* e lec'h. Ur wech digloret ar ger e splann warnañ merk an hebanv, e vro c'henidik. Mar bez degemeret gant ar yezherion, mar *tiñv* emezomp ha n'eus ket keweroc'h termen, ez eo peogwir en deus taolet gwrizioù en atil mut, hebanv “ n'o c'huita ket ” — en o dierouez emezomp. Diwar neuze e vev er yezherion an derc'h yezhel ez eo, doubleür ha donder ar gwerc'h alvezel, soniadell, skrivadel ez eo ivez — en erouez.

War an un tachenn edo YEATS ivez pa rae kel eus ar *Gweenn*². Evitañ kennebeut n'eo ket an dremm bersonel a dremen en arz : an oberenn ned eo ket derc'henn an oberour. An oberenn, broñsenn o nodiñ a zonoc'h eget boud an hinienn, zo ar *Gweenn*, dremm diles o tisvountañ nep dremm deberzhed, hini an arzour pergen. Ouzhpennañ a rafen : an oberenn hepken zo gant anv, zo *kantanv* — anv ma'z eo anezhi he unan, splannañ skouer a emergeñverenn — krouidigezh evodet eus ur c'hreud a zo kreud en aozer ha kreud en traoù en ur ser. An *nid* hon eus graet eus hevelep lusk sevel ar c'hantanv diouzh an hebanv.

En hon labour pemdez e tremenomp peurliesañ a yezh kein da yezh tal. Daou lankad a zispartionomp en tremen.

El lankad kentañ e renomp un dezrannañ kealioù e par ar yezh kein. Ur pleustr aregel war soliadoù eo kent pep tra. Aregelezh pur n'eo ket koulskoude. Diwar an derou e spluj ar yezhour e mor ervoaz ar c'hennotadurioù, ken re ar ger, ken re e gedrannoù. Dre se e stag endeo da ziroudañ diouzh an argerzhioù aregel, da emsavlec'hiañ a-c'haoliad war hewel ha diwel, war erouez ha dierouez. Mar dave an denotadur d'un ergorenn ved, mar galler ober seiz warnañ dre hentoù diogel ar soliadellezh, e teren ar c'hennotadurioù un isfontañ, ur mont war arbenn d'ar sabr bouilh prest da sevel bepred e-barzh broñsoù tarzhet diouzh an dierouez. Setu perak e ranker komz eus “ durc'hadurioù ster ” kentoc'h eget a ster e trevelloù ar yezhouriezh. “[...]”

¹ “ C'est l'erreur des philosophies sémantiques de fermer le langage comme s'il ne parlait que de soi : il ne vit que du silence ; tout ce que nous jetons aux autres a germé dans ce grand pays muet qui ne nous quitte pas ” (*V.I.*, p. 167).

² W. B. YEATS, *Alienation*, VII, Mac Millan, London, 1961. Sl. ivez *Emsav* 123, 1977, pp. 13-14.

Ar ster unergeñver ned eo nemet un darn eus steriegezh ur ger, bez' ez eus bepred en tu all ur rodennad durc'hadurioù ster o tont a-wel e modoù arver nevez ha dic'hortoz, [...] ez eus ur gwezhañ eus al lavar warnañ e unan en adenlañsfe, zoken e diouer atizoù all, en un istor nevez, a ra un amrin eus ar steriegezh end-eeun.¹ ”

An eil lankad zo merket gant daou eilpennadur. Unan e tu ar moned : e-lec'h tregerzhañ ar ger kein davit an durc'hadurioù ster e skoer eus an durc'hadurioù ster d'ar ger tal evel d'un aod nevez. Egile zo steuziadur an aregelezh e gounid ur moned a anien all buket war ar pezh a anvfen ar *poent diyezhañ* : dibourc'hañ an durc'hadurioù diouzh o gwisk er yezh kein e sell d'un adwiskañ er yezh tal. Merkomp ne ran ket gant *treuzyezhañ*, termen stlennegel a rafe skoeviñ kalon an argraf. Mar loc'he ar yezhour hervez un tuadur soliadek el lankad kentañ o savelañ elfennoù aregel er yezh kein, ez a diwar derou an eil lankad d'un emzalc'h nac'hadek, lavarout a rafen *treadek* : un treañ eo an diyezhañ, un emdennañ eus gwerc'h ar yezh kein war-benn emzerc'hel en derc'hoù hepken. Verboù all a c'haller arloañ amañ : dierouezañ, dispiaouañ, goullioñ (o c'houglevout *kenoz* an deologourion). Gwechall e raen “diren eidetek” eus an diyezhañ ; hogen ankevazas eo amañ seurt termen kentradet gant HUSSERL da arouezñ tremen an ambredañ eus par an ergorenn “naturel” da bar ar gwezad (*Wesen, Eidos*, sl. KIS-534, La-11, p. 182) : an diyezhañ n'eo ket un dilec'hiañ ambred met un diambredañ. Kerzh ar yezhour trema poent lemmañ an tremen a yezh da yezh zo un dichal eus an erouez etrezek an dierouez, kenkoulz e lavarfen : etrezek an hebanv — forzh penaos etrezek ur par ma ne c'hoarvez mui ambredañ ebet, gwarzhusat kerc'hadenn diouzh sell prederouriezhoù an emouezañ ! Un askez eo an diyezhañ hag e vuhez pad ez embleustr warnañ ar yezhour hep nepred diraez penn an hent. Digunvez avat n'eo ket : gant an kez hent ez a an holl arzurion, al livour o “tilivañ” oberoù e ziaraogerion, ar sonaozour o “tigerzañ”, ar barzh o “tiweudañ”... Mar befe da reiñ un anv d'ar stad m'emañ ar yezhour en ardremez ar poent diyezhañ e komzfen eus *mennerzh anvenn*. Mennet eo da gas al labour d'e benn, disoc'hañ gant un termen er yezh tal, war un dro ne stegn e vennerezh e rezh devredad ebet — evel ar mor en e zaere na giz mui ha na sav ket c'hoazh ; gedal a ra ar broñsador da strujañ diouzh an dierouez — evel ar biolinour prest da emstrinkañ war e wareg. Ar roll kentoder en doa e dezrann an termen kein en deus lezet al lec'h gant ur

---

¹ “[...] la signification univoque n'est qu'une partie de la signification du mot, [...] il y a toujours, au-delà, un halo de signification qui se manifeste dans des modes d'emploi nouveaux et inattendus, [...] il y a une opération du langage sur le langage qui, même à défaut d'autres incitations, relancerait le langage dans une nouvelle histoire, et fait de la signification de mot elle-même une énigme” (*V.I.*, pp. 131-132).

roll eiloder a zo gortoz difluk an termen tal. Eiloder, oberiat evelkent, met nac'hek : benañ er brousgwez o sevel, jaojañ dre ur monedone gant ar ger kein kevazasted an danvez gerioù tal ha troc'hañ kuit ar re-mañ betek na chomo nemet unan. Techet eur da lavarout evel HEIDEGGER e teu ar gerioù d'ar yezher — er selled-mañ n'eus kemm ebet etre yezhour ha yezher —, kenkoulz all e lavarfed e teuont anezhañ, eus e vennerezh anvenn, eñ lusker dilusk. Pe evit adkemer yezh MERLEAU-PONTY, ez eo parzhiat ar gerioù e kreud ar yezher evel astenn eus kreud ar bed ha parzhiat e kreud ar bed evel astenn eus kreud ar yezher — gant brasoc'h dikted c'hoazh : eus kreud ar yezh, rak petra eo kreud ar yezher, hebanv, kenvezant en holl yezherion, ma n'eo ket kreud ar yezh ? — e nep lec'h all ne oufed klask hemañ.